

Клімаў І. П.

Мінск

Стылістыка дапасаваных азначэнняў ў Прадмове Васіля Цяпінскага

Прысвечаная друкаванаму Евангеллю (каля 1574 г.) Прадмова Васіля Цяпінскага, беларускага пратэстанта і перакладчыка (пра яго жыццё гл.: [Клімаў 2012, 9–25]), – выдатны помнік старабеларускай літаратуры, палымяны публіцыстычны твор. На жаль, Прадмова дайшла толькі ў рукапісе, створаным каля 1580 г. манастырскім перапісчыкам (але, магчыма, паводле друкаванага арыгінала [Клімаў 2005]). Яна падзяляецца на некалькі частак (гл. у дэталях: [Клімаў 2006, 74–82]), даволі адрозных паводле свайго зместу і некаторых стылістычных і моўных рыс.

Важным стылеўтваральным сродкам твора з’яўляюцца азначэнні, якія характарызуюць прыкмету ці якасць аб’екта або яго адносіны да іншых аб’ектаў. У прадмове ўжываюцца як дапасаваныя, так і недапасаваныя азначэнні, напр.: *жывого члка в дарехъ* (206)¹. Азначальнае слова можа характарызавацца як (дзе)прыметнікам ці займеннікам, так і дзеепрыметным зваротам, напр.: *свечу, чыстостю малженства святячую* (145), або нават даданым азначальным сказам, напр.: *мдрость, а которая им была праве яко врожоная* (92–93) – у гэтым выпадку злучнікі далей не ўлічваюцца. Таксама не ўлічваюцца (дзе)прыметнікі ў прэдыкатыўнай функцыі, напр.: *вси*

---

¹ Далей лічба ў дужках пазначае нумар радка ў рукапісе твора (лік радкоў належыць аўтару дадзенага артыкула, гл. [Клімаў 2006, 74–75]), надрадковыя літары ўносяцца ў радок і бяруцца ў дужкі, напісанні пад цітлам не раскрываюцца, надрадковыя і пунктуацыйныя знакі арыгінала ігнаруюцца.

рѣчи ... такъ су(т) попованы (203–204), аднак улічваюцца дзеепрыметнікі ў паўпрэдыкатыванай функцыі – у складзе дзеепрыметных ці інфінітыўных зваротаў, напр.: *дле друку и потребъ тому належа-чи(х)* (47–48), *мнимае(т) в на(с) бы(т) што выступно(г)[о]* (218). Дапасаванае азначэнне можа з’яўляцца, у сваю чаргу, галоўным кампанентам іншага словазлучэння – калі мае пры сабе залежны кампанент, напр.: *у нам недалеки влохов...* (155). У творы пануюць дапасаваныя азначэнні, і дадзеная праца абмежавана разглядам толькі гэтых канструкцый.

Часам некаторыя адносныя прыметнікі (і дзеепрыметнікі) могуць выступаць у фразе як фармальны субстантыў, калі азначальнае слова пры такім азначэнні прапушчана, але з кантэксту зразумелае і лёгка аднаўляецца (эліпсіс), напр.: *двама езыкы, зара(з) и сло(н)ски(м) и при не(м) тут жо роускимъ. а то набо(л)шии и сло(н)скимъ* (63–65), *не новое што, але и(х) же властное* (68). Такія формы лічацца азначэннямі, калі ў межах сказа маецца для іх адпаведнае азначальнае слова. Ва ўсіх астатніх выпадках прыметнікі адносяцца да азначэнняў толькі паводле сінтаксічнай функцыі. Напрыклад, прыметнік *побожный* будзе з’яўляцца азначэннем у прыкладзе *побо(ж)ного чито(л)ника* (217), але субстантывам без азначальнага слова (*вси(х) побо(ж)ны(х) ... просимъ*, 224), як субстантыў – толькі *богобойный* (14, 25, 85), але як прыметнік – *богобоиному члвку* (177), як субстантыў *учоный* (41) (як прыметнік – 70, 89, 117), толькі як субстантыў *духовный* (99).

Тое ж тычыцца і займеннікаў у азначальнай функцыі. Часам некаторыя займеннікі (*иный, который*) могуць выступаць у фразе як фармальны субстантыў, калі азначальнае слова пры такім азначэнні прапушчана, але з кантэксту зразумелае і лёгка аднаўляецца (эліпсіс): *по всѣ(х) црква(х) сербски(х), моско(в)ски(х), волоски(х), булга(р)ски(х), та(р)вѣки(х), и ины(х) <царквах>* (122–123), *з папою римски(м), и зъ иными <асобамі>* (136–137), *оучителе(и) свои(х) ... ω(т) ины(х) ω(т)делили* (142–143), *они [славяне] ... мимо ины(х) ... были ... оздобени* (149–151). Такія формы лічацца азначэннямі.

Усяго ў творы зафіксавана 167 азначальных слоў (назоўнікаў і займеннікаў, аднародныя назоўнікі рэгістраваліся толькі па адным са сваіх кампанентаў, напр.: *вси(м) народо(м), и вера(м)* 144, *владыкъ и учителяи ваших*, 182). Для іх азначэння было выкарыстана:

– прыметнікаў – 82, якія ў суме даюць 149 ўжыванняў (найбольш частыя – *божий* (18), *словенский* (7), *великий* (5), *зацный* (5), *греческий* (4), *давний* (4), *роуский* (4), *влас(т)ный/влошный* (4) і інш., т. ч.

56 прыметнікаў (!) ужыта ўсяго па 1 разе), у т. л. 5 азначэнняў, якія маюць пры сабе іншыя залежныя кампаненты: *синоды ... помети годные* (136–136), *вечное помети годныи приклад* (147–148), *оных часов наоучениих народов* (152), *у нам недалеких влохов...* (155), *члка ... собе знаемого* (207–208), і 9 азначэнняў, што маюць пры сабе ўзмацняльныя часціцы або прыслоўі (толькі ў прэпазіцыі): *такъ, исте, неледа, многокротъ, ани* (37, 41–42, 70, 77, 86–87, 117–118, 149–150, 159–160, 230–231); пры гэтым амаль усе прыметнікі ўжыты ў поўнай (членнай) форме (выключэнні: *слово боже* 160, *слово бже* 163);

– дзеепрыметнікаў – 22, ужытых у сукупнасці 26 разоў (*учоный* (4), *ведомый, видомый, наданыи, поданыи* і інш.)², у т. л. 8 у складзе дзеепрыметных зваротаў (32–33, 47–48, 143–144, 145, 156–157, 184, 189–190, 231), таксама толькі ў поўнай (членнай) форме;

– займеннікаў – 16, ужытых у сукупнасці 137 разоў (*такой* (10), *иный* (9), *той* (8), *весь* (8), *тотъ* (6), *оный* (6), *жадный* ‘ніякі, ніхто’ (2), *самый* (2), *который, некоторый, многий* і інш.), з якіх 83 разы прыпадае ўсяго на 5 займеннікаў, што выражаюць адносіны прыналежнасці (прыналежныя *свой* (29), *мой* (9), *вашъ* (11), *нашъ* (7) і формы ўскосных склонаў асабовага займенніка (*ее, его; ихъ* з 23 выпадкамі), ужытыя разам 27 разоў);

– лічэбнікаў – гэта фактычна толькі лічэбнік *одинъ* (2) у функцыі азначэння (у помніку ён выкарыстоўваецца таксама і як лічэбнік, і як часціца).

Азначэнні – займеннікі, (дзее)прыметнікі – па тэксце размеркаваны больш-менш раўнамерна, што сведчыць пра даволі вобразны характар усяго твора. Прыблізна раўнамерна размеркаваныя па тэксце помнікі і азначальныя словы.

Выразнай асаблівасцю Прадмовы з’яўляецца частае ўжыванне некалькіх азначэнняў пры адным азначальным слове. Усе азначэнні помнікі ў гэтых адносінах можна падзяліць на адзінкавыя, калі пры азначальным слове выступае толькі адно азначэнне (напр.: *фалы своее* 12, *ку фале бжичи*, 61–62), і множныя (падвойныя ці рэдка патройныя), калі азначальнае слова мае пры сабе больш за адно азначэнне (напр.: *зацнои монархии словенскои*, 24–25). Са 167 азначальных слоў 54 (у асноўным напачатку і ў сярэдзіне помнікі) маюць пры сабе больш за адно азначэнне. Множныя азначэнні складаюцца або толь-

² У марфалагічных адносінах гэта ў асноўным пасіўныя дзеепрыметнікі з суф. *-н-* і *-м-*, з суф. *-ч-* адзначана 5 формаў, з *-ш-* адна.

кі з адных прыметнікаў (напрыклад, 9 азначальных слоў маюць пры сабе аднародныя прыметнікі), або з адных займеннікаў (напр.: *тому народу вашому* 180), або з прыметнікаў і займеннікаў, або з адных дзееспрыметных зваротаў, або з дзееспрыметнага звароту і займенніка ці прыметніка.

Ужыванне некалькіх азначэнняў пры адным азначальным слове надае яму больш рознабаковую характарыстыку. Так, у выразе *оная ясная их ... мдрость* (91–92) паняцце мудрасці ахарактарызавана па некалькіх параметрах: а) пэўная (ці старажытная) мудрасць (*оная*), б) уласцівая руськаму народу (*ихъ*), в) якасць гэтай мудрасці (*ясная*). Аднак часам многія азначэнні выконваюць хутчэй нейкую стылістычную функцыю. Гэта назіраецца ў выпадках, калі азначэнні не выражаюць істотную або заўважную розніцу ў семантыцы – у прыкмеце ці якасці азначальнага слова, да якога яны адносяцца. Так, у выразе *их власным языком роускимъ* (33–34) відавочна семантычная збытکوўнасць азначэнняў: з папярэдняга кантэксту зразумела, што *языкъ руський* звязаны з *народомъ руськимъ*, займеннік *ихъ* дублюе гэтую сувязь, а прыметнік *власный* паўтарае сэнс абодвух гэтых азначэнняў. Тым не менш, у кантэксце ўсёй фразы: [*евангелия – жан. р.] которая з словенского абы имъ, теж и их власным языком роускимъ в дроужоу вышла* (33–34) становіцца зразумелым, што паўтор азначэння *руський* неабходны для супрацьпастаўлення ў межах фразы з азначэннем *словенский*, тады як іншыя азначэнні характарызуюць крыху інакшыя параметры аб'екта – прыналежнасць (*ихъ*) і якасць (*власный*). Тым не менш, характарыстыка гэтая малаістотная і фактычна збытکوўная, хаця і апраўданая ў пэўных стылістычных мэтах, а менавіта – для падкрэслення і ўзмацнення (шляхам кантрасту) семантыкі прыметніка *словенский*, які выступае ў межах фразы (у каардынатах 'свой' – 'чужы').

Такіх збытکوўных спалучэнняў у помніку налічана каля двух дзясяткаў (некалькі выпадкаў могуць быць спрэчнымі). Відаць, аўтар Прадмовы лічыў многія азначэнні важным элементам свайго стылю, а сэнсавую збытکوўнасць многіх з іх разглядаў як неабходную для дасягнення сваіх стылістычных мэт. Так, аб'екту ў словазлучэнні *письмъ своих оних* (133) даецца характарыстыка і паводле прыналежнасці, і паводле указальнасці (калі не асобнае дадатковае значэнне 'даўні, старажытны'), тады як адзінкавыя азначэнні (напр.: *оных словян*, 106) здольныя даць аб'екту толькі адну характарыстыку. Частае ўжыванне многіх азначэнняў надае твору крыху плеанастычны характар. Аўтар, відаць, імкнуўся да трывалага замацавання тых ці ін-

шых азначальных слоў (пэўных вобразаў або паняццяў) у памяці сваёй аўдыторыі.

Іншая асаблівасць Прадмовы – частае ўжыванне займеннікаў у функцыі азначэння. Колькасць нават адзінкавых азначэнняў, выражаных займеннікам, у помніку даволі значная – 47 (а выражаных прыметнікам – 56). Так, у адной з частак твора (радкі 165–198, амаль 300 слоў) 17 азначальных слоў маюць пры сабе 20 займеннікаў (14 з іх – прыналежныя) і толькі 16 прыметнікаў. Такое частае ўжыванне займеннікаў нярэдка стварае ўражанне збыткоўнасці, калі не сэнсавай, то сінтаксічнай. Так, у фразе *такъ яко они вси везде во всех своих црквах чтоут и мают* (66–67) звяртае на сябе ўвагу збег займеннікаў у адной фразе. Хаця ў сэнсавых адносінах злучэнні *они вси везде* і *во всех своих црквах* кожнае паасобку не збыткоўныя па семантыцы (хутчэй яны дапаўняюць характарыстыку аб'екта), аднак менавіта іх спалучэнне побач у адной фразе стварае ўражанне збыткоўнасці. Падобная плеанастычнасць, відаць, таксама была стылістычнай задачай Цяпінскага, які такім чынам імкнуўся ўзмацніць афектыўнасць свайго твора.

Частае ўжыванне у помніку аднолькавых займеннікаў пры розных азначальных словах спрыяе дыверсіфікацыі, разнастайнасці значэнняў. Так, займеннікі *оний, оная, оное* (ад'ектыўныя) і *онъ, она, оно* (іменныя), з'яўляючыся ўказальнымі (напр.: *оних словян*, 106, *оны синоды*, 136), набываюць у складзе множных азначэннях яшчэ і значэнне пэўнасці: *онымъ давним вѣкомъ* (28–29), *оная ясная ... мудрость* (91–92), *онии справедливыи судя* (215) ці значэнне 'даўні, старажытны': *оних часов* (152), сюды, магчыма, таксама *письм своих оних* (133). Тым не менш, для старабеларускай мовы яны ўсё ж з'яўляюцца даволі архаічнымі, паколькі адсутнічаюць у сучаснай беларускай мове (яе формы кшталту *вон 'ён' / ён* не ідуць тут ў лік). Магчыма, пашырэнне ў XVI ст. (у т. л. і ў Прадмове) яны здабылі пад польскім уплывам. Займеннікі *такой, такая, такое* (ад'ектыўныя) і *тотъ, та, то* (іменныя) нават у якасці адзінкавых азначэнняў не толькі ўказваюць на раней згаданае ў кантэксце (напр.: *за такою неволею*, 102–103) ці канкрэтызуюць (напр.: *тот муж*, 125, *на тот час*, 201), але і набываюць адцень узмацняльнасці: *и такою невдвачно-стью ... платити хотѣли* (55–57). Апошняя значэнне асабліва выразна і часта выяўляецца ў выпадку множных азначэнняў: *такую казнь бжю* (85), *таких панов значных* (87), *таким гошным даромъ* (150), *по таких фалєбных предках* (167). Пры наяўнасці суадноснага злучніка два значэнні, указальнасці і ўзмацняльнасці, могуць спалучацца

ў адным займенніку: *такая оплаканая неумеетность пришла. же вжо некоторые и писмом се своим ... встыдают* (94–96).

Зразумела, што падобныя функцыі могуць выконваць таксама прыметнікі, аднак іх значэнне больш спецыфічнае і выразнае параўнальна са значэннем займеннікаў. Гэта ўскладняе выкарыстанне прыметнікаў для стылістычных мэтаў (напрыклад, дзеля стварэння плеанастычнага эфекту), паколькі тады даводзіцца ўлічваць яшчэ і семантычны аспект. Займеннікі ж больш абагульненыя па сваёй семантыцы, больш «невывразныя» і «сцёртыя», і таму больш падыходзяць для вырашэння стылістычных задач.

Праілюстраваць гэта можна на прыкладзе займеннікаў, што выражаюць адносіны прыналежнасці (гэта не толькі прыналежныя займеннікі, але і формы 3-й асобы асабовага займенніка адз. і мн. л. – *его, ихъ* і пад.). Такія адносіны паслабляюцца, фактычна спіраюцца ў выпадку частага паўтарэння гэтых займеннікаў у адносна невялікім кантэксце, у выпадку твора Цяпінскага – у межах адной фразы (з адным прэдыкатыўным цэнтрам), напр.: *гды ж простота члвка бедного посполитого ... за вами идет в тую потребу отчизны вашое в простоту грубую, про недостаток науки брати вашое. прикладом своим милосерным* (170–175), *тому народу вашому неумеетностью заведеному и утрапеному, допомагаючи. митрополита вашого, владыкъ и учителяи ваших до того прозбами вашими вели, жебы...* (180–183). У гэтых прыкладах прыналежныя займеннікі выкарыстаны не столькі дзеля таго, каб выразіць адносіны прыналежнасці (збытکوўнасць такога выражэння відавочная), колькі ў пэўнай стылістычнай функцыі – для анафары. Цяпінскі, відаць, з дапамогай гэтых займеннікаў імкнуўся ў такіх месцах ўзмоцніць эфект свайго маўлення.

Частотнасць ужывання займеннікаў у функцыі азначэння таксама можа служыць пэўным стылістычным задачам. Так, у адной з сэнсавых частак твора (радкі 199–216) яе пачатак (радкі 199–201) і канец (радкі 210–216) маюць 8 азначальных слоў, якія азначаны 7 займеннікамі (4 з якіх – прыналежныя) і 3 прыметнікамі (прычым 2 з іх – адносныя). Але ў цэнтры гэтай часткі змешчана рытарычнае разважанне, якому ўласцівы іншыя рысы: 9 азначальных слоў, азначаных толькі 2 займеннікамі (1 з іх – прыналежны) і аж 9 якаснымі прыметнікамі і дзеепрыметнікамі. У выніку, узнікае супрацьпастаўленне вобразнага разважання ў сярэдзіне гэтай часткі яе больш гутарковаму, маўленчаму аздабленню па баках. Аўтар нібы прыцягваў увагу сваёй аўдыторыі да важнай вобразнай інфармацыі.

Яшчэ адной адметнай стылістычнай характарыстыкай азначэнняў у тэксце помніка з’яўляецца іх пазіцыя адносна азначальнага слова. З ліку адзінкавых азначэнняў 55 знаходзіцца ў прэпазіцыі ад яго і 57 – постпазіцыі. Множныя азначэнні могуць змяшчацца або толькі ў прэпазіцыі – 28, або толькі ў постпазіцыі – 9, або ў прэпазіцыі і постпазіцыі – 12. Бачна, што для адзінкавых азначэнняў няма розніцы паміж прэ- і постпазіцыяй, тады як множныя азначэнні выразна схільныя да прэпазіцыі. Аднак усе дзеепрыметныя звароты знаходзяцца ў постпазіцыі. Відавочна, што пазіцыя азначэння не звязана з яго семантыкай, а гэта значыць, што пазіцыя служыць яшчэ адным стылістычным прыёмам. Падобная прэпазіцыя множных азначэнняў, здаецца, больш уласціва гутарковаму, афектыўнаму стылю маўлення.

Можна зрабіць выснову, што дапасаваныя азначэнні ў тэксце Прадмовы апрача натуральнай вобразнай характарыстыкі выконваюць і пэўныя стылістычныя задачы. Па-першае, аўтар часта ўжывае множныя азначэнні, што спрыяе большай афектыўнасці, пафаснасці твора. Па-другое, у складзе азначэнняў часта выкарыстоўваюцца займеннікі (нярэдка – для выражэння адносін прыналежнасці) у мэтах стварэння плеаназму ці анафары, што падвышае рытарычнасць твора, запамінальнасць яго асобных выразаў і вобразаў. Па-трэцяе, і множныя дапасаваныя азначэнні ў помніку нярэдка ўжываюцца з плеанастычным эфектам, што сведчыць пра іх стылістычную функцыю. Паводле ўсіх гэтых параметраў твор Цяпінскага можна ахарактарызаваць фактычна як прамову, ці як тэкст, у якім аўтар ужываў аратарскія прыёмы і сродкі. З аднаго боку, гэта пацвярджае высновы, зробленыя раней на падставе аналізу кампазіцыі твора, пра яго казальную прыроду, блізкасць да вуснай прамовы [Клімаў 2006, 83–85]. З другога боку, гэта сведчыць пра значны вопыт Цяпінскага як прамоўцы – нават у пісьмовы тэкст сваёй Прадмовы ён прыносіў многія аратарскія прыёмы, звязаныя з вусным маўленнем. Такім ускосным чынам можна бадай пацвердзіць выказныя раней здагадкі пра тое, што Цяпінскі быў у сваёй пратэстанцкай грамадзе казнадзеем [Клімаў 2012, 29].

Літаратура

- Клімаў І. П., 2005, *Пытанне паходжання і складу «Прадмовы» В. Цяпінскага ў святле кніжнай культуры XVI ст.*, [у:] *Матэрыялы Трэціх міжнародных кнігазнаўчых чытанняў «Кніга Беларусі. Повазь часоў» (Мінск, 16–17 верасня 2003 г.)*. Мінск, с. 118–131.

Клімаў, І. П., 2006, *Змест, кампазіцыя і жанр «Прадмовы Васіля Цяпінскага»*, [у:] “Беларускі археаграфічны штогоднік”, вып. 7, с. 73–94.

Клімаў, І. П., 2012, *Евангелле ў перакладзе Васіля Цяпінскага*, Мінск.

STRESZCZENIE

STYLISTYKA OKREŚLEŃ POZOSTAJĄCYCH W STOSUNKU ZGODY W PRZEDMOWIE BAZYŁA TYAPINSKOGO

Artykuł analizuje częstotliwość i funkcje stylistyczne określeń zgody w znanym tekście starobiałorskim z drugiej połowy XVI wieku – Przedmowa białoruskiego protestanta Bazyla Tiapinskogo dotycząca przetłumaczonej i opublikowanej przez niego Ewangelii. Autor artykułu formułuje wniosek, że środki stylistyczne w nim omówione odzwierciedlają styl Przedmowy i wybrane techniki wypowiedzi ustnej jej autora.

Słowa kluczowe: literatura starobiałoruska, Ewangelia, przedmowa, określenia zgody, stylistyka.

SUMMARY

STYLISTICS OF CONCORDANT ATTRIBUTES IN THE PREFACE OF BASIL TYAPINSKY

The article analyzes frequency and stylistic functions of the concordant attributes in famous text of the Old Belarusian literature of the second half of the 16th c. – the preface of the Belarusian Protestant Basil Tyapinsky, dedicated to the Gospel translated and printed by him. The conclusion of the analyses is that the rhetorical devices examined in the article reflect a speech style of the preface and some oral techniques of its author.

Key words: Old Belarusian literature, Gospel, preface, concordant attributes, stylistics.